

İRAN KÜRTLERİ

Mustafa Yıldız - Yasin Asma

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Yıldız, Mustafa & Asma, Yasin. "İran Kürtleri". İNSAMER 10.02.2021.

 Analiz

İran'da 1920'lerin başında iktidara gelen ve 1979'a kadar devam eden Pehlevi Hanedanı, uyguladığı Batılılaşmacı modernleşme programıyla birçok farklı etnik ve sosyal yapıdan oluşan İran toplumunu tek dili, kültürü ve siyasi otoritesi olan bir ulus devlete dönüştürmeye çalışmıştır. Bu modernleşme programı, bir yandan seküler bir toplum oluşturma hayali taşıırken bir yandan da merkezî yönetimi güçlü bir ulus devlet kurmaya odaklanmıştır. Bu değişim çabalarına istinaden hükümetin yürürlüğe koyduğu siyasi ve toplumsal dönüşüm programları, ülkedeki geleneksel dindar yapılarla birçok etnik grubun direnç oluşturmalarını da beraberinde getirmiştir.

İşte, İran'ın modernleşme, iç gerilimler ve devrimler sürecinde yaşadığı dönüşüme bağlı olarak İran Kürtlerinin durumu da bu açıdan diğer bölge halkları ile karşılaştırıldığında oldukça

dikkat çekici tarihsel özellikler taşımaktadır. İran, Kürt etnik grubunun 20. yüzyılda devlet kurduğu tek coğrafya olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın kaotik koşulları altında İngiltere ve Sovyetler Birliği işgallerini yaşayan İran'ın Mahabad bölgesinde, Gazi Muhammed ve arkadaşları tarafından 22 Ocak 1946'da Çarçıra Meydanı'nda Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilmiştir.

Yapılan seçim sonucunda cumhurbaşkanlığına getirilen Gazi Muhammed, 13 bakandan oluşan bir kabine kurarak, küçük devletin altı maddeden oluşan varlık amacını şöyle sıralamıştır:

1. İran Devleti içinde İran Kürtlerine otonom bir yapı sağlanması
2. Kürtçenin yönetimde ve eğitim kurumlarında kullanılması

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

3. İran Kürdistanı'nda devlet işlerinin ve sosyal konuların yürütülmesine nezaret edecek bir yerel konsey kurulması
4. Bütün devlet görevlilerinin yerel şahsiyetlerden seçilmesi
5. Azerbaycan halkıyla birliktelik ve beraberlik içinde olunması
6. Tüm toplum kesimlerini kapsayacak tek bir hukuk sisteminin oluşturulması

Mahabad Kürt Cumhuriyeti, Kasım 1945'te Sovyetlerin desteğiyle kurulan Azerbaycan Millî Hükümeti ile iyi ilişkiler içerisinde olmuş ve 3 Mayıs 1946'da taraflar arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Kürtlerin çoğunlukta olduğu Azerbaycan topraklarında Kürt yönetimi temsilcileri, Azerilerin çoğunlukta olduğu Kürt topraklarında ise Azeriler arasından temsilciler bulundurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca iki hükümet arasında, ekonomik sorunlarla ilgilenecek bir Birleşik Ekonomi Komitesi oluşturulması konusunda da anlaşılmıştır. Yine gereklilik durumunda karşılıklı askerî yardım yapılmasına ve İran hükümetiyle yapılacak bütün görüşmelerin her iki hükümetin de onayı alındıktan sonra yürütülmesine karar verilmiştir.¹ Ancak savaşın bitmesinden bir süre sonra, Sovyetler Birliği İran topraklarından çekilince, İran ordusu 17 Ocak 1946 tarihinde Mahabad'a girerek yönetime son vermiş ve Cumhurbaşkanı Gazi Muhammed, Başbakan Hacı Baba Şeyh ve Savunma Bakanı Muhammed Hüseyin Han Seyfi, cumhuriyetin ilan edildiği yer olan Çarçıra Meydanı'nda asılarak idam edilmiştir. Yalnızca 11 ay sürmesine rağmen Mahabad Kürt Cumhuriyeti bu kısa süre zarfında kurumsallaşma adına önemli bir ilerleme kaydetmiştir. 1948'den itibaren de Mahabad'da kurulan yeni örgütler, İran yönetimine karşı tekrar mücadeleye başlamıştır.

Aslında, 1938 yılında İran'da kurulan Kürdistan Özgürlükçü Örgütü adlı gizli yapılanma, 1942'de geniş bir kitleye ulaşarak Kürdistan Yeniden Diriliş Örgütü (KOMELEY JK) adını almıştır.²

Örgütün kurucularının büyük bölümünü, bölgenin ileri gelen zengin tüccar ve muhafazakâr kanaat önderleri oluşturmuştur. İran içinde yaklaşık olarak üç yıl boyunca faaliyetlerini gizli bir şekilde yürüten KOMELEY JK, geniş bir tabanda örgütlendikten sonra da resmiyet kazanmak ve daha modern bir siyaset yapmak amacıyla 16 Ağustos 1945'te İran Kürdistan Demokrat Partisi'ne (İKDP) dönüşmüştür. İKDP, Marksist sol eğilimde olmasına rağmen dönemin önemli Sünni din adamlarından biri olan ve aynı zamanda Mahabad Devleti'nin de başkanı olan Gazi Muhammed'in partinin başına geçmesiyle hızlı bir ilerleme kaydetmiştir.

Ancak 1946 yılındaki operasyonla Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılması, İran'daki Kürtler açısından yeni bir dönem başlatmış ve özellikle 1959 yılından sonra İran'daki Kürt siyasi hareketi daha uzlaşmacı bir eğilim içine girmiştir. İKDP, 1979 yılındaki İslam Devrimi'ne kadar, Şah dönemi boyunca, barışçıl ve uzlaşmacı bir politika izlemeye çalışmıştır. Her ne kadar İKDP İran'da Kürt partisi olarak tekeli elinde bulunduruyor görünse de radikal solcu bir grubun öncülük ettiği İran Kürdistan Devrimci ve Emekçi Partisi (KOMELE), 1969'dan itibaren Kürt milliyetçiliği ve komünizm idealleri uğruna çalışan önemli bir alternatif olmuştur. Özellikle çiftçiler ve işçiler tarafından oldukça desteklenen KOMELE, 1978'den sonra İran'ın Kürt bölgelerinde siyasi ve sosyal gücünü artırmıştır.

1979 yılındaki devrimin ardından Humeyni, İKDP ve KOMELE'nin nüfuz ettiği yerlere geniş çaplı operasyonlar düzenleyerek buraları kontrol altında tutmayı hedeflemiştir. İran-İrak Savaşı sırasında Saddam Hüseyin'i destekleyen İKDP ve KOMELE, 1984'te ellerindeki tüm bölgelerin kontrolünü kaybetmiştir. Humeyni'nin merkezî otoriteyi güçlendirip ayaklanmaları bastırmasından sonra da Kürtlerin önemli siyasi liderlerinden biri olan Kasımlı Avrupa'ya sığınmak zorunda kalmıştır.

İran ile görüşmelere önem veren Kasımlı, Tahran'dan gelen bir heyetle görüşmeyi kabul ettiği Viyana'da, 13 Temmuz 1989 tarihinde,

İranlı bir grup tarafından öldürülmüştür. Kasımlı'nın öldürülmesinden sonra İKDP Genel Sekreteri olarak göreve başlayan Sadık Şerefkendi de üç yıl sonra, 18 Eylül 1992'de Berlin'de uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir. Her ne kadar Tahran yönetimi suikastları üstlenmese de Almanya'da üç yıl süren dava sonunda suçlu bulunmuş, ancak suikastla ilgili hiç kimse tutuklanmamıştır.

İran-İrak Savaşı'nın bitişi ve İran'ın her iki partinin nüfuzundaki bölgelerde kontrolü sağlaması ile birlikte, komşu Irak topraklarına taşınan İKDP ve KOMELE, 1990'dan sonra Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) kontrolündeki yerlerde pasif bir döneme girmiştir. Kasımlı ve Şerefkendi'nin öldürülmelerinden sonra İKDP Genel Sekreteri olarak seçilen Mustafa Hicri, parti içindeki farklı ideolojik çatışmalardan dolayı bölünmeyi durduramayınca, Halid Azizi önderliğindeki bir grup partiden ayrılma kararı alarak Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) adında yeni bir parti kurmuştur.

Tüm bu kargaşanın içinde boş durmayan PKK, İran-İrak sınır bölgelerindeki varlığını güçlendirmek ve İKDP ve KOMELE'yi tasfiye etmek için 2003 yılında Kürdistan Özgür Yaşam Partisi'ni (*Partîya Jîyana Azad a Kurdîstanê-PJAK*) kurmuştur.

Her ne kadar İran'ın iç kesimlerinde çeşitli faaliyetler gerçekleştirdiğini iddia etse de PJAK, İranlı bir örgüt olmaması ve terör listesinde yer alması gibi nedenlerden dolayı, bölgede etkin bir siyasi varlığa sahip olamamıştır. İKDP ve KOMELE, PJAK'ın PKK'nın uzantısı olması, sınır bölgelerinde kendilerine sorun çıkarması ve İran'daki Kürt siyasi hareketini terörize etmesi sebebiyle bu partiye olabildiğince mesafeli yaklaşmış ve birleşme çağrılarını dikkate almamıştır.

Bu dönemde farklı birkaç grup daha ortaya çıkma girişiminde bulunmuş olsa da İran sahasında Kürt siyasi hareketliği İKDP'nin belirleyici rolünü değiştirecek bir dönüşüm yaşamamıştır.

1996'dan 2016'ya kadar İran içerisinde ciddi herhangi bir askerî eylemde bulunamayan İKDP, son dönemde yaşanan gelişmeler üzerine 20 yıllık suskunluğunu bozmuştur. Partinin dillendirdiği dört temel istek, bölgedeki Kürt siyasi hareketlerinin ortak talepleri olarak gündemde yer bulmuştur. Bunlar; Kürtlerin yaşadığı bölgelerde etnik temele dayalı her türlü ayrımcılığa son verilmesi, Kürtçe eğitim hakkının resmî olarak kayıtsız şartsız kabul edilmesi, Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerdeki devlet görevlilerinin ve bürokratların en azından bir bölümünün bölgedeki Kürtlerden oluşması ve İran Kürdistanı'nda otonom/federal yapının hayata geçirilmesidir.

Günümüzde, Türkiye'den sonra en kalabalık Kürt nüfusa sahip ülke olan İran'da Kürtlerin yaygın olarak yaşadığı İran Kürdistanı bölgesinin önemli şehirleri; Senendec, Kirmanşah, Sakız, Mahabad ve Urmiye'dir. Buralar dışında Tahran'da da ekonomik sebeplerle gelenlerin oluşturduğu küçük bir topluluk bulunmaktadır. İran'da Kürtlerin yaklaşık %75'i Sünni, %24'ü Şii olmak üzere büyük bölümü Müslüman'dır. Kürtler arasında çok küçük oranda Yahudi, Hristiyan ve heterodoks gruplar da bulunmaktadır. İran'daki Kürt nüfusun sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, ülke nüfusunun %10'unu teşkil ettikleri tahmin edilmektedir.

Türkiye ile sınır bölgelerinde Maku, Hoy ve Urmiye'ye kadar uzanan kuşakta genellikle Kurmanci, Urmiye'nin güneyine doğru uzanan Mahabad-Senendec arasındaki bölgede genellikle Sorani, Senendec'in güneyi ve güneybatısındaki bölgelerde de Kelhori, Havrami, Gorani ve Leki gibi lehçeler konuşulmaktadır, ancak lehçelere göre kesin bir bölge sınırı çizmenin de çok doğru olamayacağı ortadadır. Ayrıca İran Kürdistanı'nın bütün şehirlerinde ilk ve ortaokulda Kürtçe dersi zorunludur, üniversitelerde de Kürtçe bölümler bulunmaktadır.

İran'da Kürtler genellikle büyük şehirlerde inşaat işçisi olarak çalışırken, kırsal bölgelerde

yaşayanlar tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta, sınır bölgelerinde ise sınırticaretini yapmaktadırlar; küçük bir bölümünün de geçimini kaçakçılıktan sağladığı bilinmektedir.

İran'da ekonomik yapı esas itibarıyla petrol ve doğal gaz ihracatına dayandığından, son dönemde petrol fiyatlarındaki düşüş, 1980'li yıllardan bu yana uygulanan ambargo ve yaptırımlarla birleşince, ülke ekonomisi için büyük bir yıkıma dönüşmüştür. Bu yıkım tüm İran halkı ile birlikte Kürt azınlığı da etkilemiş ve bölgeler arasındaki kalkınmış farkı daha da artmıştır.

Son dönemde İran'da yönetimin toplumsal yumuşamayı sağlama konusunda birtakım adımlar atmaya hazırlandığı söylentileri, dikkatleri yeniden bu ülkede yaşayan Kürt azınlığının durumuna çekmiştir. Bölgesel ve uluslararası gelişmeler karşısında Kürtlere karşı güvenlik eksenli politikalarında köklü bir değişiklik olmasa da İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin üniversite eğitim programlarında Kürtçe dili ve edebiyatı bölümünün açılacağını duyurması ve Kürt açılımına yönelik birtakım politikalar açıklaması, Tahran yönetiminin Kürtlerle ilgili politikalarında önemli değişikliklere hazırlandığı yorumlarına sebep olmuştur.

Sonnotlar

¹ Rudaw, <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/220120205>

² AA, İran'ın Hedefindeki Muhalif Kürt Gruplar, 11.09.2018.